

İRADƏ KƏRİMOVA
BDU, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
iradakerimova@gmail.com

TELEVİZİYA APARICILARININ NİTQİNDƏ ƏDƏBİ DİL NORMALARININ POZULMASI VƏ DİL QÜSURLARI

Açar sözlər: Teleməkan, efir, aparıcı, nitq, ədəbi dil xətaları.

Ключевые слова: Телепространства, эфир, ведущий, речь, нарушение языковых норм.

Key words: TV place, broadcast, presenter, speech, literary language errors.

Kütləvi informasiya vasitələri arasında televiziyanın müstəsna əhəmiyyəti və rolu olduğu hamımıza məlumdur. Müasir dövrümüzdəki ictimai-siyasi prosesləri, sosial-iqtisadi və mədəni yenilikləri (xəbərləri), filmləri, tamaşaları, şou proqramları, bir sözlə, insanların maraq və müşahidə dairəsində olan hər şeyi tamaşaçılara çatdıran televiziyalardır. Müasir televiziya xalqımızın dilini, cəmiyyətimizin mədəni səviyyəsini əks etdirən vasitə olmaqla yanaşı, eyni zamanda elə mədəniyyətin özüdür. Bununla yanaşı, son zamanlar ədəbi dil normalarına riayət edilməsi sahəsində teleradio proqramlarının monitorinq nəticələri telekanallarda ədəbi dil normalarının pozulduğunu deməyə əsas verir. Müasir insanın kitab oxumaqdan daha çox telekanalları izlədiyini nəzərə alsaq, bəzi izləyicilərin nitqində ədəbi dil normalarının teleaparıcıların nitqinin “səviyyəsində” formalaşdığı, doğma Azərbaycan ədəbi dil normalarının bütün dünyaya səviyyəsiz şəkildə təqdim olunduğunu açıq-aydın görmüş olarıq. Bu fikir onu deməyə əsas verir ki, televiziya aparıcılarının gözəl səsinin, fonetik, leksik, qrammatik savadının, orfoepiya normalarını incəliklərinə qədər düzgün bilməsinin, düzgün intonasiyasının, hər bir dialektdən, ləhcədən uzaq olmasının, efir mədəniyyətinin, geyim zövqünün və yaranmış vəziyyətdən çıxmaq bacarığının olması vacibdir. Çünki ekrandan eşidilən hər bir söz televiziya tamaşaçılarının dilinə təsir edərək ədəbi dil normalarının düzgün və ya bərbad formalaşmasına dəlalət edir. Gün ərzində televiziya verilişlərini izləyərkən xalqın güzgüsü olan televiziyanın bəzi aparıcılarının ədəbi dil normalarını pozaraq, savadsız şəkildə dilimizi gözdən saldıqlarının şahidi oluruq. Hələ 2003-cü ildə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış «Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında» Qanunun 6-cı maddəsinin 2-ci bəndində oxuyuruq: «Azərbaycan Respublikasının ərazisində təsbit edilən və fəaliyyət göstərən, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, dövlət dilində yayımlanan bütün televiziya və radio kanallarının aparıcıları dövlət dilini mükəmməl

bilməlidirlər və onların səlis danışmaq qabiliyyəti olmalıdır» (1. "Azərbaycan" qəzeti. 1 yanvar 2003-cü il). Azərbaycan Respublikası Prezidenti Cənab İlham Əliyevin 2013-cü il aprelin 9-da təsdiq etdiyi "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı"nda xüsusi qeyd edilmişdir ki, televiziya və radio verilişlərində, yazılı və elektron mətbuatda Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına əməl olunmasını təmin etmək məqsədilə teleradio şirkətləri və kütləvi informasiya vasitələri sahəsində çalışan mütəxəssislərin dil hazırlıqlarının yüksəldilməsi təmin edilməli, teleradio şirkətlərində dil və nitq mədəniyyətinin qorunması üçün bədii şüralar yaradılmalı; kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin iştirakı ilə seminarlar, "dəyirmi masalar", konfranslar, televiziya və radio verilişləri təşkil edilməlidir (2. "Azərbaycan" qəzeti, 9 aprel 2013-cü il). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun (KİVDF) maliyyə dəstəyi, "Elektron Mediaya Yardım Fondu"nun "Azərbaycanın teleradio məkanında ədəbi dilin qorunması" layihəsi əsasında Milli Televiziya və Radio Şurası (MTRŞ) və Bakı Dövlət Universitetinin "Azərbaycan dilçiliyi" kafedrasının mütəxəssisləri tərəfindən ədəbi dil normalarına riayət edilməsi sahəsində 2018-ci ilin avqust-sentyabr aylarında aparılmış teleradio yayımçılarının proqramlarının (verilişlərinin) monitorinqlərinin nəticələrinə dair keçirilən konfransda Azərbaycan Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Əli Həsənov, KİVDF-nin icraçı direktoru Vüqar Səfərli, Mətbuat Şurasının sədri Əflatun Amaşov, MTRŞ-nin sədri Nuşirəvan Məhərrəmli, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunun direktoru Möhsün Nağısoylu, Bakı Dövlət Universitetinin "Azərbaycan dilçiliyi" kafedrasının mütəxəssisləri, dilçi alimlər, teleradio yayımlarının nümayəndələri iştirak etmişlər. Konfransda Azərbaycan Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Əli Həsənov çıxış edərək demişdir ki, hər bir dövlət öz dilinin saflığının qorunması, inkişafı və zənginləşməsinə xüsusi qayğı göstərməlidir. Azərbaycan dili əsas dövlət atributlarımızdan biridir. Ana dilimiz azərbaycançılıq ideologiyasının da mühüm elementi, onun siyasi və sosial-mədəni dayağıdır (5, səh.3). Mətbuat Şurasının sədri, Milli Məclisin deputatı Əflatun Amaşov çıxışında bildirmişdi ki, mətbuatda da dil ilə bağlı nöqsanlar var: "Burada daha çox qrammatik pozuntular qeydə alınır. Qüsurlardan biri də əcnəbi sözlərdən yerli-yersiz istifadədir. Bu nöqsanlar jurnalistin qeyri-peşəkarlığından və dili yaxşı bilməməsindən irəli gəlir"

Akademik Nizami Cəfərov AZƏRTAC-a müsahibəsində söyləyib ki, Prezident İlham Əliyevin "Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" 2018-ci il noyabr tarixli Fərmanı əsası Ümummillə Lider Heydər Əliyev

tərəfindən qoyulmuş dil siyasətinin və bu gün dilimizin saflığının qorunması və inkişafı ilə bağlı dövlətimizin başçısının həyata keçirdiyi böyük işlərin məntiqi davamıdır. O bildirib ki, Prezident İlham Əliyevin müvafiq Fərmanına əsasən, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyası yanında Monitoring Mərkəzinin yaradılması dilin saflığının qorunması, həm də onun inkişafı, zənginləşməsi üçün mühüm praktiki addımdır. Digər mühüm cəhət isə Monitoring Mərkəzinin məhz Dövlət Dil Komissiyasının yanında yaradılmasıdır. Akademik Nizami Cəfərov vurğulayıb ki, “Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Fərman Azərbaycan dilinin nəinki respublika ərazisində, həm də dünyada qorunmasına və inkişafına geniş imkanlar açır. Əlbəttə ki, söhbət ədəbi dil normalarından gedir. Beləliklə, bu Fərman Azərbaycan xalqının bu günündə, sabahında onun dilinin yad təsirlərdən qorunması, saflaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar yaradan çox qiymətli bir sənəddir (4.AZƏRTAC, 15 avqust 2018-ci il). Bakı Dövlət Universitetinin Beynəlxalq jurnalistika kafedrasının professoru Nəsir Əhmədli “İki sahil” qəzetinə açıqlamasında bildirib ki, Azərbaycan dilindən düzgün istifadə, dilin təbliği və qorunması məqsədilə “dil polisi”nin yaradılmasına ehtiyac var: “Əgər adına uyğun şəkildə öz funksiyasını tam məsuliyyətlə yerinə yetirəcəksə, yaradılacağı təqdirdə “dil polisi” dilimizin qorunması və təbliği istiqamətində müsbət nəticələr əldə edəcək. Dilimizdə işlənən əcnəbi sözlərə birmənalı yanaşmaq doğru deyil. Elə sözlər var ki, dilimizdə qarşılığı olmasına rəğmən biz öz sözlərimizdən deyil, onun rus, yaxud da ingilis variantından istifadə edirik. Elə əcnəbi sözlər də var ki, onları ana dilimizdə qarşılığı olmadığı üçün ehtiyac üzündən işlədirik. Çalışmaq lazımdır ki, yanlış sözlər artıq dilimizdə qanuniləşməsin. Bütün sahələrdə dilimizin saflığı və təmizliyi eyni səviyyədə qorunmalıdır. Nəsir Əhmədli onu da qeyd edib ki, yaradıcı əməkdaşların ədəbi dil bilgisi üzrə vaxtaşırı attestasiyası keçirilməli, yeni əməkdaşlar “Azərbaycan ədəbi dilinin normaları”ndan imtahan verdikdən sonra işə qəbul olunmalıdır. Ədəbi dil normalarına riayət etməyi bacarmayan, dili və üslubu mükəmməl olmayan teleaparıcı heç vaxt populyarlaşa bilməz. Televiziya aparıcıları informasiya yayımı, aparıcılıq missiyasını yerinə yetirməklə yanaşı, öz tamaşaçılarının həm də ana dilimizin saflığını qoruyub ədəbi dil normalarını düzgün qavramalarına çalışmalıdırlar. (3. “İki sahil” qəzeti, 8 dekabr 2018-ci il). Son zamanlar isə Azərbaycan dövlət dilini dərinliyinə qədər bilən və ekranda qüsursuz danışan aparıcıları əsasən bir sıra telekanalların «Xəbərlər» proqramlarında görə bilirik. Efirlərdən aparıcıların dilindən eşidilən ifadələr dialekt, ləhcə, şivələrdən, yerində işlədilməyən alınma sözlərdən ibarət olur, ədəbi dil normalarının orfoepiyasına və efirə xas olmayan sürətli danışmaq tərzli sözlərin aydın olmamasına, eşidilməməsinə gətirib çıxarır. Aparıcıların nitqi nümunəvi olmalıdır, lakin bir çox hallarda onların peşəkarlıq səviyyəsi,

nitqi standartlara uyğun gəlmir. Nümunəvi nitqi olmayan aparıcıların təkə gözəl efir görünüsünə görə efirə çıxarılması tamamilə yanlışdır. Qüsurlu nitqə həmçinin rus dili, türkiyə türkcəsinin təsirləri, ümumi nitq savadının aşağı olması və bu sahədə nəzarətin olmaması özünü bariz şəkildə göstərir. Aparıcılarımızın əksəriyyətinin nə efirə uyğun səsi, nə də görünüşü var və qüsurları kifayət qədərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir inkişaf etmiş ölkələrin televiziya kanallarında aparıcı obrazı üzərində onlarla mütəxəssis çalışır. Azərbaycan telekanallarında isə bu təcrübə yox dərəcəsinədir. Məndəki sözlər, ifadələr, bütövlükdə mətnin oxu qaydaları, nitqin tembrri, heca vurğusu, dinamik, emosional, sabit, sərbəst ifadə, həyəcanlı səs və s. nitq prosesində tez-tez müxtəlif qüsurlarla səsləndiyi üçün mətnin məzmununun anlaşılmasında çətinlik törədir. Aparıcıların əksəriyyəti doğma dilimizdə söz tapmağa çətinlik çəkəndə yersiz olaraq alınma sözlərə müraciət edirlər. Bəs teleməkanda dilimizin saflığının, ədəbi dil normalarının pozulmasına şərait yaradanlar kimlərdir? Savadsız teleaparıcılar, yoxsa belələrinin aparıcı vəzifəsində işləmələrinə imkan yaradanlar?! Əslində belə savadsız aparıcılara imkan yaradanlar cəzalandırılmalıdır. Monitorinqlərin nəticələrindən sonra qanunu pozmuş aparıcılara şərait yaradılacaqsa, monitorinqlərin keçirilməsinə ehtiyac varmı? Əlbəttə monitorinqlərin keçirilməsinə, televiziyanın savadsız aparıcılardan təmizlənərək ədəbi dilimizin saflığının və dil normalarının qorunmasına çox böyük ehtiyac var. Lakin monitorinqlərin nəticələrindən görünür ki, vəzifələrini yerinə yetirməyənlərə, yetirə bilməyənlərə və bilmək istəməyənlərə ehtiyac yoxdur. Televiziya aparıcısının yaradıcı peşə sahəsi olduqca geniş və məsuliyyətlidir. Onun fərdi xüsusiyyətləri ekranda əks olunur, lakin əsas xüsusiyyət televiziya ulduzunun təkə xarici görkəmi deyil, ədəbi dil normalarının qanunlarına düzgün riayət etməsi, gözəl səsi, savadlı danışiq tərzii, nitqidir. Müasir insanın artıq təkə kitab oxuyan, mütaliə edən bir şəxs deyil, eyni zamanda televiziya kanallarını izləyən bir insan olduğunu düşünsək, televiziya verilişlərini izləyən ziyalıların sayının da xeyli artdığını müşahidə edirik. Hal-hazırda bəzi aparıcıların ekrandan səslənən nitqindən çıxan dil qüsurları savadlılıq modeli olmaq əvəzinə, savadsızlığa və "dil normalarının ləkələnməsinə" gətirib çıxarır. Efirə uyğun olmayan səs tonu, danışiq tərzii, ədəbi dil normalarının (leksik, orfoepik və qrammatik) qanun və qaydalarından kənara çıxaraq sözləri, ifadələri, cümlələri düzgün tələffüz edə bilməyən, nitqində anadangəlmə qüsurlar olan, dialekt və şivələrdən, dilimizə xas olmayan sözlərdən uzaqlaşma bilməyən, orfoepik qaydalara riayət etməyi bacarmayanların televiziya aparıcısı olmağa haqqı yoxdur. Aparıcının televiziya uyğun olmayan "görkəmi", "nitqi", "zövqü", "etikası", efrdə "uyğun olmayan davranış tərzii", "mədəniyyəti" televiziya tamaşaçılarına mənfi təsir göstərir və onları əsəbiləşdirir.

Aparıcıların nitqində ədəbi dil normalarının leksik, orfoqrafik (fərdi üslubi), orfoepik və qrammatik dil qüsurları özünü göstərir.

1. leksik dil qüsurları aşağıdakılardır:

- 1) Sözlərin mənasına görə yerində işlədilməməsi
- 2) Sinonimlərin yanlış seçimi
- 3) Antonimlərdən yanlış istifadə
- 4) Çoxmənalı sözlərin düzgün seçilməməsi
- 5) Omonim sözlərin səhv seçimi

6) Nitq qüsuru – oxunan materialın məzmununu ifadə edən əsas sözün üstündən keçərək səsləndirməmək

7) Tavtalogiya (eyni mənanı ifadə edən sözlərin təkrarı – məsələn, aparıcıların tez-tez işlətdikləri “ilk”, “öncə” sözləri) və sairə

2. Aparıcıların orfoepik dil qüsurları :

- 1) Kəbud və təhqiramiz sözlərdən istifadə
- 2) Leksikaya daxil olmayan jarqonlardan istifadə
- 3) Eyni mətndə eyni mənanı ifadə edən sözün müxtəlif emosiyalarla deyilməsi

4) Rəsmi-işgüzar üslubun başqa üslublu mətnlərdə yersiz işlədilməsi

5) Mənasını itirmiş sızılərdən istifadə

6) Unudulmuş sözün yerinə uyğun olmayan mənasız sözün işlədilməsi

7) Dialekt, ləhcə və şivələrdən istifadə

3. Orfoqrafik (fərdi üslubi) qüsurlar: orfoqrafik səhvlər yazıda sözün tərkibimdəki hər hansı hərflərin düzgün yazılmaması, yaxud düzgün yazılmasına baxmayaraq, səhv oxunması ədəbi dil normalarının pozulmasıdır. Şifahi nitqdə orfoqrafik qüsurlar kimi aşağıdakılardır qeyd etmək olar:

1) Vurğunun səhv səsləndirilməsi

2) Hərflərin səhv ifadəsi

3) İntonasiyanın sözdə səhv tələffüzü

4) Ç, c, g hərflərinin səhv ifadəsi və sairə

4. Aparıcıların qrammatik dil qüsurları. Aparıcıların qrammatik səhvləri cümlənin Azərbaycan dilinin qanunlarına və ədəbi dil qanunlarına görə düzgün qurulmaması, yəni söz birləşmələrinin, nitq hissələrinin - isim, sifət, say zərf, əvəzlik və fellərin cümlədə düzgün işlədilməməsi və yerində olmaması, söz sırasının pozulmasıdır.

Efirə çıxan hər bir aparıcı özündə məsuliyyət hiss etməlidir və efirə çıxmazdan əvvəl mətni mənimsəməlidir. Əvvəllər televiziya aparıcısı-diktorlarını işə qəbul etmək üçün ciddi müsabiqə keçirilirdi və parametrlərə uyğun olan insanlar müsabiqədən keçib diktor vəzifəsinə təyin edilirdilər. Bu gün isə telekanalları diqqətlə izləsək, təkcə AzTV-nin aparıcılar müsabiqəsinin çox ciddi şəkildə keçirildiyinin şahidi olarıq.

Azərbaycan televiziyası kanallarının sayı artmaqdadır. Lakin kəmiyyət artdıqca keyfiyyət aşağı düşməkdə davam edir. Azərbaycan dilimizi - dövlətimizin milli atributunu səviyyəsiz və savadsız şəkildə dünyaya təqdim edərək gözdən salmağa heç bir Azərbaycan vətəndaşının ixtiyarı yoxdur. Hər bir telekanal müxtəlif proqramlarla efirə çıxaraq, maarifləndirmə, məlumatlandırma, əyləndirmə və s. funksiyaları yerinə yetirir. Bu funksiyaları yerinə yetirən isə televiziya aparıcılarıdır. «Aparıcı» sözü efirlərdə son illər səslənməyə başlayıb. Bu missiyanı yerinə yetirənlər əvvəllər «diktör» adlanırdı. Televiziyamızın sözün əsl mənasında çox məşhur diktörleri vardı: Aydın Qaradağlı, Sabutay Quliyev, Qara Tağızadə, Züleyxa Hacıyeva, Rafiq Hüseynov, Roza Tağıyeva, Sabir Ələsgərov, Ofelya Sənani, Şərqiyyə Hüseynova, Həqiqət Əsgərzadə, Natavan Hacıyeva, Tamilla Ələkbərova, Aygül Qaradağlı səsləri, nitq və efir mədəniyyətləri ilə hamıya örnək olan diktörlərdir, illər keçsə də onlar yaddaşlardan silinmir. Müasir aparıcıların canlı efirdə necə işləməyi onlardan nümunə götürmələri çox yaxşı olardı. Bu diktörlərin səslərinin efirdən, ekrandan eşidilməsi, onların nitqləri, diksiyaları insanların zövqünü oxşayır, onları maariflənməyə ruhlandırır. Əslində aparıcılar onları seyr edən tamaşaçılara nümunə olmalıdırlar. Müasir aparıcıların bəzisi özlərini çox yersiz olaraq “sərbəst” aparmağa çalışaraq külli miqdarda səhvlərə yol verirlər.

Dövlət dilimiz haqqında imzalanmış Fərmanlar və Sərəncamların, Qanunlar və Qərarların tələblərinə tam şəkildə əməl etmək, ədəbi diimizin saflığını və gözəlliyini qoruyaraq müasir dünyaya yüksək səviyyədə təqdim etmək, müstəqil dövlətimizin daha da möhkəmlənməsinə, inkişafına, çiçəklənməsinə çalışmaq hər bir azərbaycanlının müqəddəs borcudur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, “Azərbaycan” qəzeti, 1 yanvar, 2003.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”. Bakı, “Azərbaycan” qəzeti, 9 aprel 2013-cü il.
3. Nəsir Əhmədli. Mətbuat informasiya yaymaqla yanaşı, həm də “ana dili müəllimi” olmalıdır. Bakı, “İki sahi” qəzeti, 8 dekabr 2018.
4. Teleradio məkanında ədəbi dil normalarına riayət edilməsi ilə bağlı aparılan monitorinqlərin nəticələrinə dair konfrans. Bakı, AZƏRTAC, 15 avqust, 2018.

5. Televiziya və radioda ədəbi dil normalarına riayət edilməsi üzrə monitorinqlərin nəticələri” – nə həsr edilmiş konfrans. KİVDF, səh.3, Bakı, 05.12.2018.

Керимова Ирада

**Ошибки речи телеведущих и на
рушение языковых норм
Резюме**

Литературный язык считается основой речевой культуры, так как соответствует нормам современного азербайджанского языка. В статье дается характеристика понятия «культура речи»; рассматриваются нормы литературного языка; приводятся наиболее распространенные ошибки телеведущих отклонения от литературных норм. Отмечается, что в наше динамичное и очень требовательное время современный телеведущий для достижения поставленных целей и задач должен владеть четкой и нормативной речью, но и обладать профессиональными качествами.. В статье исследуется состояние речевой культуры представителей СМИ; анализ речи звучащей в эфире, и выявление её соответствие современным орфографическим, орфоэпическим, лексикологическим и грамматическим нормам, определяется ошибки речи тележурналистов телеканалах, которые нарушают нормы литературного языка.

Karimova İrada İsrafil

**Errors of television speech and distortion of language norms
Summary**

The literary language is considered to be the basis of speech culture, as it corresponds to the norms of the modern Azerbaijani language. The article describes the concept of "culture of speech"; considered the norms of the literary language; The most common mistakes of TV presenters deviations from literary norms are given. It is noted that in our dynamic and very demanding time, a modern TV host must have a clear and normative speech, but also have professional qualities to achieve the goals and objectives.

The article examines the state of speech culture of the media; analysis of speech sounding in the air, and identifying its compliance with modern spelling, orthoepic, forestological and grammatical norms, speech errors are determined by TV channels of TV channels that violate the norms of the literary language.

Rəyçi: Nizami Xəlilov
Filologiya elmləri doktoru, professor